

Jolanta Gadawska
Uniwersytet Wrocławski

Polityka (tworzenia i rozwiązywania) rezerw w jednostkach gospodarczych

JEL Classification: M41

Keywords: accounting, provisions.

Abstract

Policy for (creating and dissolving) provisions in business entities

Provision policy is defined by national standards and regulations. Accounting principles, estimation principles, as well as those for creating and dissolving provisions, are all outlined in accounting statutes. The reserve policy of an entity depends in large part on the objectives of management. If the goal is to lead the business into bankruptcy or to buy shares from employees, then this could be done by a decrease in the value of assets, through the creation of large provisions, including silent provisions. This is related to the lowering of the financial result of the business. If the goal of management is to strengthen the position of the business and attract investors, then this is done by lowering costs, including those from disclosed provisions and dissolving disclosed provisions. However, if the objective is to decrease tax obligations, then they will be formed above all from provisions set aside for tax liabilities.

The management (creating provision policy) must not forget about accounting principles, which call for the presentation of a true record and reliable picture of the state of affairs. The financial result must take into consideration all probable costs, provisions and only reliable income. Management must not forget that provisions must also protect the entity against negative effects of risk, including economic risk.

Those receiving the financial report must be aware of certain activities by ownership on the financial record, which do not always indicate the effectiveness of the entity. Creative accounting (in the area of provisions as well) is advantageous and positive as long as it does not violate principles, falsify information and misinform investors.

Wstęp do polityki bilansowej

Słowo „polityka” oznacza zręczne i konsekwentne postępowanie jednostki lub grupy zmierzające do osiągnięcia określonego celu¹.

¹ *Słownik wyrazów obcych*, red. J. Tokarski, Warszawa 1971.

Według *Słownika języka polskiego* polityka to „czyjeś zręczne, sprytnie, układowe działanie w celu osiągnięcia określonych zamierzeń”², a według *Encyklopedii popularnej*³ „oznaczenie konsekwentnego stosowania przez kierownictwo zorganizowanych grup zasad i metod zmierzających do osiągnięcia określonych celów”.

Politykę rachunkowości definiuje się jako całą sferę działalności organów państwowych zmierzającej do normalizacji, standaryzacji rachunkowości⁴ lub jako zasady, reguły, metody, uzgodnienia umowne, przyjęte przez kierownictwo jednostki przy opracowywaniu i prezentacji sprawozdań⁵.

Przy wyborze odpowiedniej polityki rachunkowości przedsiębiorstwo powinno kierować się szczególnie zasadami ostrożności, przewagi treści nad formą i istotności.

Zgodnie z ustawą o rachunkowości przez politykę rachunkowości rozumie się zasady wybrane i stosowane przez jednostkę, które są odpowiednie do działalności, są dopuszczone przepisami i zapewniają wymaganą jakość sprawozdania.

Przyjętą politykę należy stosować w sposób ciągły, aby dane jednostki z różnych okresów były porównywalne.

Polityka bilansowa to zorientowanie bilansowania na określony cel (zachowanie zasad) i oddziaływanie na odbiorców sprawozdania w sposób najbardziej korzystny dla przedsiębiorstwa. Taka polityka służy realizacji celów polityki ekonomicznej podmiotów. Polityka bilansowa jest nakierowana na bilans, rachunek zysków, strat i informację dodatkową oraz sprawozdanie z działalności jednostki. Dotyczy decyzji zgodnych z prawem, ale najlepszych dla danego podmiotu. Polityka bilansowa danego podmiotu oznacza korzystanie z różnych praw wyboru w ramach przyjętych standardów w celu realizacji określonych zamierzeń. Polityka bilansowa kończy się wtedy, gdy zaczyna się zamazywanie i fałszowanie bilansu. Takie działanie jest zabronione pod rygorem określonych sankcji.

Wyróżnia się dwie formy polityki bilansowej:

- materialną (polegającą na oddziaływaniu na wartość aktywów i pasywów, a w konsekwencji na wartość wyniku finansowego, np. w celu obniżenia obciążeń podatkowych lub w celu poprawienia wyniku finansowego),
- formalną (polegającą na oddziaływaniu na strukturę, grupowanie, ujęcie pozycji sprawozdawczych, a także na ich objaśnienia),

Instrumenty polityki bilansowej:

- prawa wyboru sposobu bilansowania (metod ujęcia aktywów i pasywów),
- prawa wyboru metod wyceny (aktywów trwałych, obrotowych, rezerw i rozliczeń międzyokresowych).

² *Słownik języka polskiego*, red. M. Szymczak, Warszawa 1988.

³ *Encyklopedia popularna PWN*, Warszawa 2004.

⁴ W. Brzeziński, *Nauka, polityka i praktyka rachunkowości*, Zeszyty Teoretyczne Rady Naukowej Stowarzyszenia Księgowych w Polsce, Warszawa 1995, s. 32.

⁵ *Międzynarodowe Standardy Rachunkowości i MSSF*, Londyn 2004, s. 64–68.

- pozostałe prawa wyboru (dotyczące wariantów sprawozdania, elementów, sposobu ujawniania, sposobu publikowania, podziału zysku – przeznaczenia).

Polityka bilansowa jest częścią składową polityki firmy, stanowi instrument realizacji celów jednostki gospodarczej i służy polityce finansowania, inwestowania, tworzenia rezerw, podatkowej i informacyjnej⁶.

Pojęcie, podział i tworzenie rezerw (polityka rachunkowości krajowej w zakresie rezerw)

W literaturze przedmiotu rezerwy określane są jako nagromadzona wartość kapitału o charakterze fakultatywnym lub ustawowym, która kryje w sobie możliwości efektywnego wykorzystania i zostanie wykorzystana zgodnie z celem, na jaki została utworzona⁷.

Rezerwy są odpowiednikiem zatrzymanej w jednostce części wygospodarowanego przyrostu środków na pokrycie przewidywanych kosztów lub strat. Celem tworzenia rezerw jest wykazywanie prawidłowej wysokości kosztów i wyników tego okresu, w którym tkwią źródła, nieokreślonych bliżej co do wysokości, obciążeń finansowych⁸.

H. Litwińczuk określa rezerwy jako pozycje pasywów służące do przypisania określonych kosztów lub strat rokowi obrotowemu, w którym pod względem gospodarczym powstały, choć faktycznie zostaną poniesione w roku następnym⁹.

Ogólne zasady wyceny na dzień bilansowy, związane z rezerwami, zostały określone w art. 28 pkt. 1 ustawy o rachunkowości. Zaznaczono, iż:

- należności i udzielone pożyczki wycenia się w kwocie wymagającej zapłaty z zachowaniem ostrożności,
- zobowiązania – w kwocie wymagającej zapłaty lub według wartości godziwej,
- rezerwy wycenia się w uzasadnionej, wiarygodnie oszacowanej kwocie,
- środki trwałe, wartości niematerialne i prawne oraz środki trwałe w budowie wycenić należy w odpowiedni sposób, pomniejszając ich wartość o odpisy z tytułu trwałej utraty wartości,
- udziały oraz inwestycje zaliczone do aktywów trwałych według ceny nabycia pomniejszonej o odpisy z tytułu trwałej utraty wartości lub według wartości godziwej,

⁶ *Polityka bilansowa i analiza finansowa. Nowoczesne instrumenty zarządzania firmą*, red. K. Sawicki, Wrocław 2001, s. 27–39.

⁷ E. Nowak, *Leksykon rachunkowości*, Warszawa 1996, s. 182.

⁸ S. Skrzywan, *Mała encyklopedia rachunkowości*, Warszawa 1971, s. 744.

⁹ H. Litwińczuk, *Prawo bilansowe*, Warszawa 1995, s. 82.

- inwestycje krótkoterminowe według ceny (wartości rynkowej) albo według ceny nabycia lub ceny rynkowej, w zależności od tego, która z nich jest niższa, lub w wartości godziwej (jeśli nie istnieje dla nich aktywny rynek),
- kapitały własne w wartości nominalnej.

W rachunkowości rezerwy typowe stanowią część pasywów (ryc. 1) o innym stopniu pewności niż kapitały własne czy kapitały obce. Bardzo często są one określane jako prawdopodobne zobowiązania jednostek gospodarczych wobec właścicieli, otoczenia, które muszą zostać ustalone szacunkowo. Należy podkreślić, iż w momencie ich tworzenia nie są znane rzeczywiste wysokości tych zobowiązań i nie zawsze też tego typu zobowiązanie musi wystąpić.

Według ustawy o rachunkowości rezerwy tworzy się na bieżąco lub na dzień bilansowy na:

1. pewne lub prawdopodobne zobowiązania (art. 35d), np. z tytułu świadczeń emerytalnych,
2. straty z transakcji gospodarczych w toku (art. 35d),
3. przyszłe zobowiązania spowodowane restrukturyzacją (art. 35d),
4. odroczony podatek dochodowy (art. 37),
5. pokrycie zobowiązań ubezpieczeniowych (art. 38),
6. wydatki przyszłych okresów – bierne rozliczenia międzyokresowe kosztów (art. 39).

Jednostki, w których założenie kontynuacji działalności nie jest zasadne, zobligowane są do tworzenia rezerwy na przewidywane dodatkowe koszty i straty spowodowane zaniechaniem lub utratą zdolności do kontynuowania działalności.

Rezerwy są wyceniane w wiarygodnie oszacowanej wartości, zgodnie z zasadą ostrożnej wyceny. Wykorzystuje się przy tym stopień prawdopodobieństwa wystąpienia zobowiązania lub straty oraz doświadczenia jednostki z przeszłości. Rezerwy występujące w pasywach są nazywane bilansowymi i w większości przypadków tworzone są w pozostałe koszty operacyjne, koszty finansowe lub straty nadzwyczajne. Rozwiązywane są w pozostałe przychody operacyjne, przychody finansowe i zyski nadzwyczajne.

Rezerwy to również kapitały uzupełniające i niepodzielone zyski jednostek. Ustawa reguluje tworzenie kapitału z aktualizacji wyceny i (w niewielkim zakresie) kapitału rezerwowego spółek akcyjnych (art. 31 i 36). Kapitały rezerwowe, zapasowe tworzone są z zysku netto roku poprzedniego. Kapitał z aktualizacji powstaje w momencie przeszacowania wartości majątku w górę (np. w przypadku wysokiej inflacji) lub utrzymujących się wysokich notowań papierów wartościowych na giełdzie.

Tworzenie rezerw polega również na wygoształtowaniu aktywów przez podjęcie określonych czynności mających na celu zwiększenie kapitałów własnych bądź obniżenie zysku po opodatkowaniu.

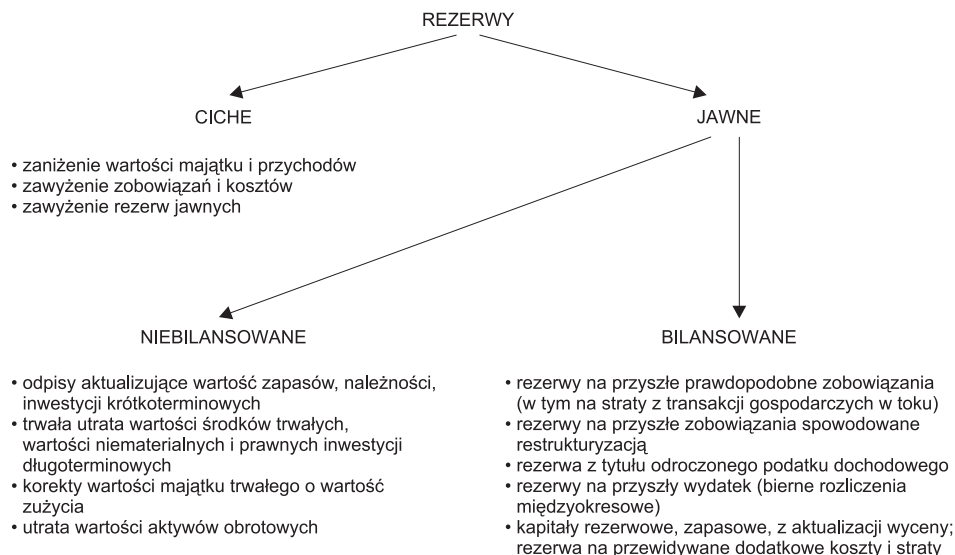
Rezerwy nie tylko związane są z pasywami, ale również z majątkiem jednostki, z koniecznością korygowania wartości aktywów (ryc. 1). W wyniku procesów technicznych, technologicznych, gospodarczych, zmian na rynku zmniejsza się

wartość majątku trwałego, zapasów, papierów wartościowych, należności. Zgodnie z zasadami rachunkowości, szczególnie zasadą ostrożności, wartości te należy aktualizować na bieżąco, a najpóźniej na dzień bilansowy. Aktualizacja następuje przez zwiększenie kosztów operacyjnych, pozostałych operacyjnych lub finansowych oraz strat nadzwyczajnych i związana jest ostatecznie z obciążeniem wyniku brutto. Podstawą do skorygowania wartości majątku mogą być:

- plan amortyzacji stworzony na podstawie przepisów prawa,
- przeprowadzone porównanie i rozliczenie stanu rzeczywistego majątku i źródeł pochodzenia ze stanem w księgach rachunkowych – inwentaryzacja (spis z natury, potwierdzenia sald, weryfikacja),
- sytuacja na rynku finansowym, wartość papierów wartościowych na giełdzie,
- bieżąca analiza sytuacji, w tym sytuacji dłużnika itp.

Składniki aktywów trwałych lub obrotowych aktualizuje się na bieżąco lub na dzień bilansowy, a w szczególności:

- środki trwałe i wartości niematerialne i prawne (art. 28, art. 31–33) – amortyzacja i trwała utrata wartości,
- środki trwałe w budowie (art. 28, art. 34a, b) – trwała utrata wartości,
- udziały w innych jednostkach oraz inne inwestycje zaliczone do aktywów trwałych (art. 28, art. 35) – trwała utrata wartości,
- inwestycje krótkoterminowe (art. 28, art. 35) – utrata wartości,
- rzeczowe składniki aktywów obrotowych (art. 28, art. 34) – utrata wartości,
- należności i udzielone pożyczki (art. 28, art. 35b, 35c) – odpisy aktualizujące.

Ryc. 1. Podział rezerw

Źródło: opracowanie własne na podstawie przepisów o rachunkowości.

Informacje o odpisach aktualizujących, amortyzacji, trwałej utracie wartości i utracie wartości znajdują się w danych uzupełniających do sprawozdania finansowego. Wartość majątku zostaje zmniejszona o oszacowane wcześniej odpisy i wprowadzona do bilansu. Taki bilans jest sporządzony według metody netto i uwzględnia zasadę ostrożnej wyceny. Wielkość odpisu aktualizującego zależy np. od przeterminowania należności, od sytuacji kontrahenta itd.

Rozwiązanie odpisów aktualizujących księgowane jest w przychody – pozostałe operacyjne, finansowe i zyski nadzwyczajne.

Rezerwy na utratę wartości aktywów mogą dotyczyć wszystkich aktywów poza środkami pieniężnymi i wynikają często z porównania ich wartości księgowej z ich aktualną wartością rynkową, ze stanem rzeczywistym.

Dopełnieniem rezerw jawnych (niebilansowych i bilansowych) są ciche rezerwy, nieujawniane w ewidencji i sprawozdawczości. Oznaczają one wycenę aktywów poniżej ich wartości rzeczywistej oraz wykazanie kosztów lub zobowiązań zawyżonych. Są narzędziem „ostrożnej wyceny” wyniku finansowego i majątku bez pozostawienia śladów tych działań w bilansie.

Tworzenie rezerw oznacza więc oszacowanie przewidywanych kosztów i strat, oszacowanie przyszłych zobowiązań wobec otoczenia, zwiększenie stanu kapitałów własnych, a także urealnianie wartości aktywów. Jednostki gospodarcze tworzące rezerwy muszą mieć na uwadze nadrzędne zasady rachunkowości, które nie tylko wskazują na potrzebę ich tworzenia, ale również przestrzegają przed zabiegiem nieuzasadnionego tworzenia rezerw.

Polityka jednostki gospodarczej w zakresie rezerw

Zasady wyceny łącznie z przepisami dotyczącymi sposobu tworzenia i rozwiązywania rezerw, odpisów aktualizujących oraz trwałej utraty wartości stanowią fundament polityki rachunkowości w zakresie rezerw. Jednak politykę tworzenia i rozwiązywania rezerw każda jednostka tworzy indywidualnie. Wszystko zależy od polityki bilansowej wybranej przez zarządzających.

Uwzględniając zasady rachunkowości i zasady wyceny, podmiot gospodarczy może:

- tworzyć rezerwy na minimalnym poziomie,
- tworzyć szczególnie wysokie rezerwy będące kosztem podatkowym,
- tworzyć wysokie rezerwy bez względu na wpływ rezerw na podatek,
- rozwiązywać utworzone wcześniej rezerwy,
- nie rozwiązywać rezerw – chociaż ustały skutki ich tworzenia.

Determinanty tworzenia rezerw można podzielić na pozytywne i negatywne (tabela 1).

Tabela 1. Czynniki wpływające na tworzenie rezerw

Pozytywne	Negatywne
• rezerwy ograniczają ryzyko • przestrzeganie zasad rachunkowości • jednostka nie obawia się badania, kontroli • rezerwy urealnijają wartość majątku, kapitałów i wyniku finansowego • niektóre rezerwy mogą powodować obniżenie obciążenia podatkiem • nie wszystkie muszą być ujawniane • niektóre zwiększają wartość kapitałów, a więc aktywów netto • stanowią środki zatrzymane w jednostce i mogą być wykorzystane długoterminowo • mogą być użyte do manipulacji odbiorców	• rezerwy stwarzają potrzebę dokonania trudnych oszacowań • ich określenie jest czasochłonne • mogą być obciążone znacznym błędem • mogą sygnalizować bardzo złą sytuację jednostki • rezerwy obniżają wartość majątku i wyniku finansowego • nieprawidłowo utworzone zwiększą ryzyko jednostki • niektóre nie są respektowane przez prawo podatkowe

Źródło: opracowanie własne.

Tworzenie rezerw wpłynie na zmniejszenie wyniku brutto przed opodatkowaniem i po opodatkowaniu. Rozwiązanie rezerw (w większości przypadków) spowoduje zwiększenie wyniku finansowego. Jednak większość rezerw nie jest kosztem uzyskania przychodu i ich tworzenie nie spowoduje obniżenia obciążeń podatkowych (ponieważ nie wpłyną na zmniejszenie podstawy opodatkowania). Rozwiązanie rezerw „niepodatkowych” nie wpłynie na zwiększenie podstawy podatkowania.

Rezerwy bilansowe na zobowiązania tworzone zgodnie z ustawą o rachunkowości znalazły się w katalogu pozycji nieuznawanych podatkowo¹⁰. Rezerwę uznaje się za koszt w momencie powstania zobowiązania, wystąpienia zdarzenia (wypłaty świadczenia, naprawy gwarancyjnej itd.). W większości przypadków więc utworzenie rezerw spowoduje powstanie różnicy trwałej między wartością podatkową a bilansową rezerw niezrealizowanych.

Tworzenie rezerw kapitałowych jest w większości przypadków neutralne podatkowo.

W przypadku odpisów aktualizujących wartość aktywów – większość z nich będzie w przyszłości kosztem i spowoduje powstanie różnic przejściowych między wartością bilansową a podatkową tych aktywów. Wpłynie to na wartość odroczonego podatku.

¹⁰ M. Gmytrasiewicz, U. Kierczyńska, *Rezerwy w rachunkowości*, Warszawa 2007, s. 108.

Odpisy na należności zagrożone będą uznane podatkowo, jeśli należności zostały zarachowane jako przychód, a ich nieściągalność została uprawdopodobniona. Będą to:

- należności od dłużników postawionych w stan upadłości, likwidacji,
- wierzytelności kwestionowane przez dłużnika na drodze sądowej,
- wierzytelności zasądzone prawomocnym orzeczeniem sądu¹¹.

Ewidencja odpisów aktualizujących będzie powodowała zmniejszenie wyniku finansowego, a rozwiązanie odpisu wpłynie na wzrost wyniku.

Zainteresowanie decydentów (zarządu i innych organów jednostki) rezerwami może wynikać z różnych pobudek i potrzeb. Wybrany cel będzie determinował określone zachowanie (tabela 2).

Tabela 2. Kierunki (obszary) zainteresowania rezerwami

Kierunek	Cel	Zachowanie
Zmniejszenie opodatkowania	• Wzrost środków pozostawionych w jednostce w celach rozwojowo inwestycyjnych • Wzrost zysku do podziału (wypłata zysku) • Zwiększenie kapitałów uzupełniających	• Tworzenie szczególnie tych rezerw, które będą kosztem uzyskania przychodu
Zwiększenie wyniku finansowego	• Większa dywidenda itd. • Lepszy wizerunek dla otoczenia, a szczególnie inwestorów, kredytodawców	• Mniejsze rezerwy • Więcej rezerw rozwiązywanych (niekoniecznie słusznie)
Zmniejszenie wyniku finansowego	• Mniej przeznaczyć na dywidendy • Nie dopuścić do przejęcia lub zakupu przez inną (określoną) jednostkę	• Zwiększenie rezerw niekoniecznie będących k.u.p. • Nerozwiązanie rezerw zbędnych • Tworzenie rezerw cichych
Zwiększenia sumy bilansowej	• Ukazać jednostkę w korzystnym świetle jako rozwijającą się i zwiększającą swoje zasoby • Wpłynąć na decyzje użytkowników sprawozdań (przyszłych akcjonariuszy, inwestorów, banków itd.)	• Zwiększenie rezerw bilansowych, • Zmniejszenie rezerw niebilansowych
Zmniejszenie sumy bilansowej	• Ograniczyć zainteresowanie podmiotów zewnętrznych jednostką • Doprowadzić do upadłości podmiot	• Zwiększenie rezerw niebilansowych, • Zmniejszenie rezerw bilansowych
Zwiększanie przychodów	• Lepsze wyniki finansowe • Wpłynąć na decyzje użytkowników sprawozdań	• Rozwiązanie rezerw – może nieuzasadnione
Zmniejszenie przychodów	• Zaniżanie zysku • Ograniczyć zainteresowanie jednostką	• Nerozwiązanie rezerw zbędnych

Źródło: opracowanie własne.

¹¹ Ustawa o podatku dochodowym osób prawnych.

Jeśli celem jest doprowadzenie jednostki do upadłości lub wykupienie papierów wartościowych od pracowników, to może dochodzić do zaniżania wartości majątku, tworzenia bardzo dużych rezerw, w tym rezerw cichych. Wiąże się to z zaniżeniem wyniku finansowego jednostki. Jeżeli celem zarządzających jest umocnienie pozycji jednostki i przyciągnięcie inwestorów, to może dochodzić do zaniżania kosztów, w tym z tytułu rezerw jawnych i rozwiązywania rezerw jawnych. Natomiast jeśli celem jest obniżenie obciążeń podatkowych, to będą tworzone przede wszystkim rezerwy uznane za koszt podatkowy.

Polityka tworzenia i rozwiązywania rezerw nakierowana na maksymalizowanie wyniku finansowego, minimalizowanie obciążeń podatkowych i maksymalizowanie majątku może sprowadzać się do:

1. wstrzymania się z tworzeniem rezerw na zobowiązania,
2. rozwiązywania wcześniej tworzonych rezerw na zobowiązania, jeśli jest małe prawdopodobieństwo wystąpienia straty lub zobowiązania,
3. tworzenia odpisów aktualizujących należności zagrożone (uprawdopodobnione),
4. tworzenia kapitałów uzupełniających,
5. tworzenia rezerw na naprawy gwarancyjne, na świadczenia emerytalne w momencie powstania zobowiązania,
6. niezawyżania rezerw,
7. zaniechania tworzenia rezerw cichych.

Jak wynika z badań przeprowadzonych na większych podmiotach w Polsce, rezerwy były tworzone na minimalnym dopuszczalnym poziomie (badania sprawozdań finansowych z lat 1996–2001¹²). Prawdopodobnie polityka minimalizowania rezerw jest nadal stosowana.

Bardzo często rezerwy nie są rozumiane jako forma zabezpieczenia się podmiotu, ale jako możliwość oddziaływania na wynik i podatek – a pewnie nie o to chodziło ustawodawcy.

Oczywiście działania takie mają określony cel – np. dobrą pozycję na rynku i zachęcenie inwestorów. Jednak nie mogą być w konflikcie z zasadami rachunkowości. W księgach rachunkowych i w wyniku finansowym należy uwzględnić wszystkie prawdopodobne koszty, rezerwy i tylko niewątpliwe przychody. Rezerwy mają chronić jednostkę przed negatywnymi skutkami ryzyka, również gospodarczego, i zapewnić dobrą kondycję finansową.

Odbiorcy sprawozdania finansowego (kontrahenci, banki, udziałowcy, inwestorzy) mając wiedzę co do możliwości oddziaływania na wynik przez decydentów, powinni krytycznie (sceptycznie) podchodzić do prezentowanych wyników, gdyż „papierowe” zyski lat obecnych i bardzo wysokie dywidendy mogą zaowocować w przyszłości nagłym brakiem środków na realizację zobowiązań lub pokrycie strat.

¹² J. Gąawska, *Znaczenie rezerw w funkcjonowaniu jednostek gospodarczych*, praca doktorska, Akademia Ekonomiczna we Wrocławiu, 2002.

Rachunkowość kreatywna (również w zakresie rezerw) jest oczywiście korzystna i pozytywna, jeśli nie narusza zasad, nie fałszuje danych i nie dezinformuje inwestorów.

Bibliografia

- Brzezin W., *Nauka, polityka i praktyka rachunkowości*, Zeszyty Teoretyczne Rady Naukowej Stowarzyszenia Księgowych w Polsce, Warszawa 1995, nr 32.
- Gadawska J., *Znaczenie rezerw w funkcjonowaniu jednostek gospodarczych*, praca doktorska, Akademia Ekonomiczna we Wrocławiu, 2002.
- Gmytrasiewicz M., Kierczyńska U., *Rezerwy w rachunkowości*, Warszawa 2007.
- Litwińczuk H., *Prawo bilansowe*, Warszawa 1995.
- Nowak E., *Leksykon rachunkowości*, Warszawa 1996.
- Olchowicz. I., *Rachunkowość podatkowa*, Warszawa 2005.
- Polityka bilansowa i analiza finansowa. Nowoczesne instrumenty zarządzania firmą*, red. K. Sawicki, Wrocław 2001.
- Skrzywan S., *Mała encyklopedia rachunkowości*, Warszawa 1971.
- Słownik wyrazów obcych*, red. J. Tokarski, Warszawa 1971.
- Ustawa z dnia 29 września 1994 o rachunkowości (Dz.U. Nr 121, poz. 591 z późniejszymi zmianami).
- Ustawa o podatku dochodowym od osób prawnych.